

ВСТУП

§ 1. ЦІЛЬ ІСТОРІЇ

Ціль історії це опис історичного процесу. Історичний процес це діяння людини як соціальної істоти в межах часу і простору.

Діяння: бо історія як наука має якраз просліджувати зміни в житті, а не описувати існуючий статичний стан. Значить: історія це не описова наука, як нпр. історіографія, чи інші гуманістичні або природописні науки, які описують якусь одну ділянку знання (мова, вигляд рослин, неба, землі й т. п.); історія має вхопити розвій, себто підходить до явищ, так би мовити, з боку їх динаміки. Тим вона суттєво різниться від інших наук, а вони в свою чергу, оскільки хочуть в'яснити теперішній стан описуваного явища, займаються його історією (пор. історія мови, етнологія, навіть геологія — історія землі і т. п.). Тому кажемо, що завдання історії це опис діяння

людини: але в історії *sensu stricto* описуємо діяння людини, а не якихсь інших істот. Тому історія належить до ділянки гуманістичних наук, себто тих, що займаються дослідом людини. Та людину можна досліджувати з різних точок погляду. Нпр. можемо описувати людський організм, як це робить анатомія (чи соматологія), але таке досліджування людини належить до ділянки природознавства, а не історії. Предметом вивчення в даному випадку є

людське тіло враз із його біологічними функціями, що являються типовими для цілого людства. В цей спосіб, досліджуючи один організм, можемо поставити загальні закони для всіх організмів і індивідуальне трактування справи тут майже не можливе. Також наука гігієни підходить до людського організму зі становища медичного, близького до природничого, маючи на меті пізнати організм для того, щоб його лікувати, або вможливити йому здорове життя. Ясно, що такий дослід людини не належить до ділянки історії. Правда, в другій половині ХІХ століття, зокрема ж від часів великого вченого Вільгельма Вундта, людину досліджується також із погляду психології й робиться це на зразок описових природничих наук: у цій новочасній психології не видвигається проблем, що відносяться до суті душі в метафізичному розумінні, а просто описується знову ж типові явища людської психіки. І коли навіть розрізняється т. зв. темпераменти, то й це тільки для того, щоб дійти до розуміння якогось типу людської психе. Заходить питання, чи, може, людина як релігійна істота, себто в своєму відношенні до Бога, не може бути предметом історичного досліду? Але й на це слід відповісти негативно. Бо людська душа під релігійним оглядом це теж своєрідний тип, явище типове, хоч би й як воно різничувалося в своїх релігійних переживаннях. Так як анатомія й соматологія, а також гігієна, встановляють загальні закони для всіх людських організмів на основі свого досліду, таксамо наука духового життя, аскетичне богослов'я, устійнює норми для провадження всіх душ по дорозі досконалости. В різnorodності релігійних індивідуальностей ми всетаки добачуємо щось одне, спільне, якусь єдність у цілій цій різnorodності, яку представляють хоч би хори святих. Цей один типовий зразок досконалої релігійної родини, досконалої святости — це Син Людини (синь челоуѣческій) Христос-Спаситель, який і є ідеальним зразком до

наслідування для всіх святих. Отже ділянка релігійного життя людини теж не належить до історії в стислому розумінні цього слова. Належить до неї тільки людина,

як соціальна істота: себто, тільки ті діяння людини, які вона виконує в суспільності і для суспільності. Вже Аристотель сказав, що людина це соціальна істота і твердження старинного філософа цілком справедливе. Вправді природники-дарвіністи намагаються виводити соціальні інстинкти людини з тваринних зав'язків,¹⁾ але вони в порівнянні з людським життям такі нікчемні, що ніяким правом не можна їх уважати за зveno в генетичному розвитку соціального життя. Нпр. деякі роди диких звірів справді виявляють своєрідні "соціальні" інстинкти, але вони звичайно не дуже тривкі, а з освоєнням тварини не раз зовсім пропадають. Із того видно, що соціальні інстинкти тварин не такі сильні, як людські: людина завжди, в усіх проявах свого життя, виявляє дуже сильний соціальний інстинкт. Коли виключимо ті явища в житті людини, які є типовими для неї, як істоти тілесної і релігійної (пор. вище), то все інше діяння людини має соціальний характер. І саме цим діянням людини займається історія. Приглянемося йому ближче, розложивши його на окремі ділянки.

Змагання людини до здійснення своїх фізичних і духових вимог не може бути здійснене силою одної людини, але вимагає дружньої співпраці суспільностей. Коли б ми, слідом за стародавнім філософом Платоном, розділили змагання людини до здійснення своїх потреб згідно з окресленими тим філософом трьома ідеалами: добра, правди і краси,

¹⁾ В нас того роду пояснення старався перевести історик-матеріаліст М. Грушевський, Початки громадянства (Генетична соціологія), Відень, 1921. Ціла та праця заснована на висновках дарвіністів, хоч автор і не приймає т. зв. економічного матеріалізму (якого творці: Маркс і Енгельс) у цілості, а вносить до нього свої поправки.

то в цьому поділі поміститься вже те, що цікавить історика, що є предметом історичного викладу. Навіть старання за свої найконечніші потреби в ділянці матеріальній, себто здобуття поживи, одержі, поставлення хати й її ogrіття, а також оборону цього життя перед невзгодами природи чи ворогами, переводить людина в суспільності. Історик, досліджуючи цей процес досконалення потрібних для життя форм, творить окрему ділянку історії, а саме — історію економічну чи господарську. Чи це буде змагання палеолітичної людини до забиття величезного мамута, яке вона виконувала гуртом, чи будова новішої хати при допомозі громади “толокою”, закінченою гостинню всіх учасників праці, чи викорінювання лісу для добуття палива й землі під засів, аж до найвищих здобутків новочасної техніки, — це все належить до ділянки господарської історії, бо людина суспільно змагає до здійснення своїх цілей. Оскільки ж іде про оборону (здобутого) стану посідання перед ворогами, себто перед іншою людською групою, що змагає до відібрання або знищення цього здобутку, то тут маємо вже до діла з історією оборони або воєнною історією. Отже сипання примітивних городищ, первісне узброєння в палиці чи луки, аж до найновішого розцвіту воєнної техніки — гармат, літаків, танків і т. п., — все це теж належить до історії й тісно лучиться з економічною історією. Врешті коли йде про цю сторінку життя суспільності, то стрічаємося ще з двома областями, які мають дуже тісний зв'язок із господарською історією: це розшарування суспільності, себто поділ її на окремі суспільні шари чи стани і правдиве формування взаємовідносин між окремими людьми, а то й станами, головним чином у відношенні права приватної власності. Коли явища першої з названих областей належать майже виключно до явищ чисто людського порядку, себто, що поділ на суспільні стани й шари впливає з устійнених самими

людьми взаємовідносин (а тільки деяка природна нерівність між людьми суспільно активними і суспільно пасивними може зачислюватися до яких незалежних від людини), то чергова з названих областей, ділянка правних відносин, має вже такі надлюдський характер, бо в значній мірі спирається на об'явленій релігії. Такі моменти, як походження суспільності й церковної влади від Бога, або санкціонування права приватної власності, мають виразно релігійний характер і тут право регулюється даними згори нормами. Таким способом маємо чергові дві області історії: соціальна історія й історія права. Всі ці чотири ділянки історії випливають зі змагання людини до збагачення свого життя й його розвитку по лінії справедливості, тобто їх можна звести до платонівського ідеалу змагання людини до добра (природного).

Найвищою формою організації суспільності для взаємної помочі, управління праці й оборони є держава. Всі вище вичислені ділянки історії наче б об'єднувалися в державній організації, яка запевнює своїм громадянам безпеку й можливість праці. Тому зрозуміла річ, що перше місце в науці історії займає історія держави, як найвищого вицвіту суспільної організації. Коли це так, то іменно змалювання історії держави і є звичайно головним предметом історичного викладу. Правда, державу можемо розуміти і як владу, — тоді будемо говорити нпр. про відношення між державою і громадянством і навіть про боротьбу між державою і громадянством, — це вужче розуміння поняття; natomiast коли під державою розуміємо територію, населення і владу, тоді маємо ширше поняття держави. В історичному викладі не говоримо про територію, хіба оскільки це потрібне для вияснення історичного процесу; зате окремо говоримо про громадянство, а окремо про владу. Таким чином історія держави в історичному викладі зводиться

до історії влади, себто держави в тіснішому розумінні, і цю ділянку історії називаємо політичною історією.

Бачимо, що змагання людини, як соціальної істоти до здійснення свого дочасного добра, себто заспокоєння конечних і справедливих вимог, в історичному представленні обіймає кілька дуже важних ділянок. Але цим іще не вичерпане поняття історії. Людина змагає також до правди і краси. Оскільки йде про ідеал правди, то в суспільному житті реалізується змагання до нього через різні науки, які знову можемо поділити на дві категорії: практичні науки й теоретичні. Практичні науки змагають до опанування природи, себто зв'язані дуже тісно з господарською, суспільною й політичною історією. Так нпр. усяке ремесло буде належати не до ділянки науки в стислом розумінні, але до економічної історії. Сюди ж треба зачислити таксамо й технічні науки, які тепер стоять щодо свого суспільного позему нарівні з гуманістичними й природничими науками, але поправді вони не що інше, як найвище видосконалення первісного примітивного ремесла. Найбільше складні машини виводяться з первісної підойми чи водного млина, а будівництво не тільки мостів, але й величавих будинків — це доведене до досконалости теслярство й каменярство. Подібно мається справа й із медициною. В первісній своїй стадії це штука лікування людини при помочі зілля чи примітивної операції і щойно пізніше з того витворилася новочасна медицина. Таким способом сьогоднішні вищі школи, навіть університети, об'єднують у собі і первісне теоретичне знання і практичне, зрівнявши його щодо своєї гідности й суспільної вартости. Сьогодні вже не трактується інженера чи лікаря як ремісника, а на рівні з іншими науковцями. Але в історичному розвитку мусимо звернути увагу й на те, як техніка й медицина розвинулися з ремесла й дійшли до своєї теперішньої поваги й гідности.

З М І С Т

Вступ	5-52
[§ 1. Ціль історії. — 5. § 2. Національна історія. — 15. § 3. Історія України. — 19. § 4. Поділ історії України. — 32. § 5. Мірило вартости в історії України.—49.]	
ПЕРЕДІСТОРИЧНІ ЧАСИ	
I. Старокам'яна доба (палеоліт)	55-58
[1. Старший палеоліт. — 55. 2. Молодший палеоліт. — 56. Література. — 58.]	
II. Новокам'яна і бронзова доба	59-67
[3. Переходова доба (мезоліт). — 59. 4. Причини змін у культурі. — 59. 5. Неолітична культура України. — 61. 6. Індоевропейське питання. — 63. 7. Бронзова доба в Україні. — 64. Література. — 66.]	
ПРОТОІСТОРИЧНІ ЧАСИ	
(Доба передкняжа)	
III. Україна на світанку історії	71-80
[8. “Скитія”. — 71. 9. Політична доля “Скитії”. — 74. 10. Готи. — 76. Література. — 78.]	
IV. Слов'яни	81-90
[11. Гуни й авари. — 81. 12. Слов'яни — 82. 13. Хозари. — 84. 14. Староукраїнська суспільність. — 85. Література — 88.]	

- V. Початок Руської Держави** 93-113
[15. Норманісти й антинорманісти.— 93. 16. Дуалізм політичного устрою княжої України. — 96. 17. Русь а слов'яни; “Руська Земля”. — 99. 18. Хронологія Руси. — 103. 19. Українські степи VII-IX ст.; мадари. — 104. 19а. Територія степової руси. — 105. 20. Поляни й генеза Руської Держави. — 107. 20а. Київська традиція. — 109. Література. — 111.]
- VI. Поганська держава (IX.-X. ст.)** 114-144
[21. Шляхи й торгівля. — 114. 22. Перші історичні князі. — 117. 22а. Початки християнства в Україні. — 119. 22б. Князь Олег. — 122. 22в. Початки Карпатської України. — 123. 22г. Князь Ігор. — 124. 23. Печеніги. — 127. 24. Дальша доля християнства в Україні. — 128. 25. Святослав — 130. 26. Святославові сини. — 133. 26а. Західньо-українські землі в IX ст. — 135. Література. — 139.]
- VII. На верхах: християнська імперія** 145-172
[27. На роздоріжжі. — 145. 28. Хрещення України. — 147. 29. Церковно-релігійна ідеологія старої України. — 151. 30. Україна в крузі християнських народів. — 153. 31. Усобиця; святі Борис і Гліб. — 157. 32. Ярослав і Мстислав. — 159. 33. “Руська Правда”. — 160. 34. Внутрішня діяльність кн. Ярослава Мудрого. — 162. 35. Зв'язки зі Заходом; смерть Ярослава. — 165. Література — 168.]

VIII. Руська Держава на переломі могутности	173-206
[36. Заповіт Ярослава Мудрого. — 173. 37. Організація української Церкви. — 175. 38. Князь і громадянство. — 178. 39. Спільна діяльність Ярославовичів (1054-1073). — 181. 40. Останні Яросла- вовичі (1073-1093). — 184. 41. Свято- полк Із'яславович (1093-1113) і любець- кий з'їзд (1097). — 189. 42. Повість временних літ. — 192. 43. Володимир Мономах (1113-1125) і Мстислав Моно- махович (1125-1132). — 194. Літера- тура. — 203.]	
IX. Східня Європа в XII столітті	207-238
[44. Доосередні й відосередні сили. — 207. 45. Держава і громадянство. — 211. 46. Історіографія Східньої Європи XI- XIII ст. — 215. 47. Патріотизм. — 218. 48. Роля Церкви в суспільному житті. — 220. 49. Землі-князівства у Східній Європі. — 222. 50. Західньо-українські землі. — 225. 51. Доля Київського Кня- зівства в рр. 1132-1157. — 232. Літера- тура. — 238.]	
X. Галицько-волинська Держава	239-268
[52. Князь Ярослав Осмомисл (1153- 1187). — 239. 53. Українські землі в 2 пол. XII ст. — 244. 54. Територія Галиць- кого Князівства в XII ст. — 248. 55. Ро- ман Мстиславович і об'єднання Волині з Галичиною. — 251. 56. Галицьке бояр- ство і скитальство Романовичів (1205- 1214). — 255. 57. Політика Данила Ро- мановича до 1230 р. — 259. 58. Об'єд- нання спадщини Романа Мстиславовича (1230-1245). — 262. Література. — 265.]	
О л е к с а н д е р М о х. Теофіл Коструба — учений - праведник	269